

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 338.23

В. І. Захарченко

доктор економічних наук, професор
Черкаський державний технологічний університет
zakharchenkovn@i.ua

РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ЕТАПИ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Показано, що реформування відносин власності є ключовим фактором у підвищенні ефективності української економіки. Розкрито значення інституту власності у гармонізації суспільних і приватних інтересів. Виокремлено аспекти права власності та форми власності. Відмічено особливості трансформації однієї форми власності в іншу, зокрема державної у приватну на основі теорії приватизації. Розглянуто роль законодавчих змін у зміцненні інституту власності та подоланні монополії державної власності. Наведено принципи та способи приватизації об'єктів державної власності різних груп. Проаналізовано особливості приватизації в Україні на кожному із її етапів: успіхи, невдачі, зловживання тощо. На основі ретроспективного аналізу процесів приватизації виявлено витoki сучасних проблем у сфері відносин власності. Основними серед них є такі: недосконалість і численні факти порушення приватизаційного законодавства; приватизація стратегічно важливих та ефективно працюючих державних підприємств, що несе загрозу національній безпеці та негативно позначається на державному бюджеті; експлуатація міфу про стратегічного інвестора як ефективного власника; низький рівень використання коштів від приватизації на інвестиційні цілі; «прихована приватизація» державних підприємств та корупційні діяння їхніх керівників; недостатність захисту права приватної власності, зокрема міноритарних акціонерів; дисбаланс між власністю малого і середнього бізнесу, з одного боку, та великого бізнесу – з іншого, що зумовило олігархізацію економіки; важкі соціальні наслідки приватизаційних процесів, у т. ч. на регіональному рівні.

Для вирішення цих проблем необхідним є пошук оптимальних шляхів реформування відносин власності в контексті Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Ключові слова: відносини власності, реформування відносин власності, приватизація державного майна, ефективність державних підприємств.

JEL Classification: A 13, E 02, O 11, O 43, P 31.

V. I. Zakharchenko

D. Sc. (Economics), Full Professor
Cherkasy State Technological University
zakharchenkovn@i.ua

REFORM OF PROPERTY RELATIONS IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL FRAMEWORK, STAGES, MODERN PROBLEMS

The reform of property relations is a key factor in improving the efficiency of the Ukrainian economy. The importance of the institution of ownership in the harmonization of public and private interests is revealed. The aspects of ownership and ownership form are singled out. Features of the transformation of one form of ownership into another, in particular, from the state to private, are based on the theory of privatization. The role of legislative changes in the strengthening of the institute of property and overcoming the monopoly of state property is considered. The principles and methods of privatization of state property objects of different groups are presented. The peculiarities of privatization in Ukraine at each of its stages are analyzed: successes, failures, abuse, etc. On the basis of a retrospective analysis of privatization processes, the sources of modern problems in the field of property relations are identified. The main ones include the following: imperfection and numerous violations of the privatization legislation; privatization of strategically important and efficiently operating state-owned enterprises that poses a threat to national security and negatively affects the state budget; exploitation of

the myth of a strategic investor as an effective owner; low use of funds from privatization for investment purposes; "Hidden privatization" of state-owned enterprises and corrupt acts of their leaders; insufficient protection of private property rights, in particular minority shareholders; an imbalance between the property of small and medium-sized businesses, on the one hand, and big business - on the other, which predetermined oligarchization of the economy; the difficult social consequences of privatization processes, including at the regional level.

To solve these problems, it is necessary to search for the best ways to reform the property relations in the context of the Strategy of increasing the efficiency of the business entities of the state sector of the economy.

Key words: ownership relations, property ownership reform, privatization of state property, efficiency of state enterprises.

JEL Classification: A 13, E 02, O 11, O 43, P 31.

В. И. Захарченко

доктор экономических наук, профессор

Черкасский государственный технологический университет

zakharchenkovn@i.ua

РЕФОРМИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ, ЭТАПЫ, СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Показано, что реформирование отношений собственности является ключевым фактором в повышении эффективности украинской экономики. Раскрыто значение института собственности в гармонизации общественных и частных интересов. Выделены аспекты права собственности и формы собственности. Отмечены особенности трансформации одной формы собственности в другую, в частности государственной в частную на основе теории приватизации. Рассмотрена роль законодательных изменений в укреплении института собственности и преодолении монополии государственной собственности. Приведены принципы и способы приватизации объектов государственной собственности различных групп. Проанализированы особенности приватизации в Украине на каждом из ее этапов: успехи, неудачи, злоупотребления и т. п. На основе ретроспективного анализа процессов приватизации выявлены истоки современных проблем в сфере отношений собственности. Основными среди них являются: несовершенство и многочисленные факты нарушения приватизационного законодательства; приватизация стратегически важных и эффективно работающих государственных предприятий, что несет угрозу национальной безопасности и негативно сказывается на государственном бюджете; эксплуатация мифа о стратегическом инвесторе как эффективном собственнике; низкий уровень использования средств от приватизации на инвестиционные цели; «скрытая приватизация» государственных предприятий и коррупционные деяния их руководителей; недостаточность защиты права частной собственности, в частности миноритарных акционеров; дисбаланс между собственностью малого и среднего бизнеса, с одной стороны, и крупного бизнеса – с другой, что обусловило олигархизацию экономики; тяжелые социальные последствия приватизационных процессов, в т. ч. на региональном уровне.

Для решения этих проблем необходим поиск оптимальных путей реформирования отношений собственности в контексте Стратегии повышения эффективности деятельности субъектов хозяйствования государственного сектора экономики.

Ключевые слова: отношения собственности, реформирование отношений собственности, приватизация государственного имущества, эффективность государственных предприятий.

JEL Classification: A 13, E 02, B 11, B 43, P 31.

Постановка проблеми. Ще в часи горбачовської «перебудови» небезпідставно вважалося, що реформування відносин власності, зокрема подолання монополії державної власності, має стати наріжним каменем в побудові економіки ринкового типу. При цьому процеси роздержавлення та приватизація державної і колективної власності, що лежать в основі реформування відносин власності, мали стати драйверами залучення інвестицій (в т. ч. прямих іноземних), розвитку конкуренції, підвищення ефективності й структурної перебудови економіки, наповнення державного та місцевих бюджетів, підвищення мотивації до високопродуктивної праці, формування прошарку приватних власників і, відповідно, середнього класу.

Процеси роздержавлення та приватизації державної і колективної власності вступили в активну фазу в Україні у 1992 р., вони потребували багатьох законодавчих змін і мали декілька етапів, але, на жаль, характеризувалися численними колізіями, зловживаннями, що в

підсумку не дозволило створити ефективну ринкову систему господарювання. Тому у сфері відносин власності залишається низка проблем, які потребують свого вирішення. Окремі з них передбачається вирішити в рамках Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, схваленої Кабінетом Міністрів України 27 травня 2015 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реформування відносин власності в Україні присвячені численні праці. Однак навіть у найновіших із них (Бачинська, 2015), (Блага & Марченко & Кобзарєва, 2016), (Гриценко, 2015), (Зверяков, 2012), (Кічурчак, 2013), (Ногінова, 2014), (Панченко, 2012), (Шкільняк, 2017) та ін. недостатньо уваги приділяється сучасним проблемам реформування власності, зокрема державної.

Метою статті є узагальнення теоретичних і правових засад реформування власності в Україні, висвітлення етапів її трансформації та сучасних проблем, зокрема щодо підвищення ефективності функціонування підприємств державної форми власності.

Основні результати дослідження. Для розуміння причин успіхів і невдач та шляхів вирішення проблем реформування власності в Україні необхідно спершу з'ясувати відповідні **теоретичні положення**.

На думку багатьох дослідників, *власність* є центральним соціально-економічним інститутом, тому що всі люди виступають як власники – від особистого майна до підприємств, банків, бірж, ферм, супермаркетів тощо. Інститут власності регулює розподіл майна між членами суспільства та можливості його нагромадження. Відповідно, від нього значною мірою залежить не тільки стан господарських відносин, але й мораль суспільства, рівень соціальної справедливості й соціальний статус громадян. На це звертав увагу ще китайський філософ Конфуцій: *«Коли в країні є справедливість, соромно бути бідним і нікчемним, коли справедливості немає, гріх бути багатим і знатним»*. Отже, інститут власності забезпечує баланс суспільних і приватних інтересів, впливає на соціальний статус кожного індивідуума, формує соціальну структуру суспільства та регламентує інші інститути цивільного права (зобов'язань, сім'ї і шлюбу, спадкування).

Саме право власності має принаймні чотири аспекти: 1) право титульної власності (коли власність особи засвідчують відповідні документи); 2) право розпорядника власності; 3) право поточного управління власністю; 4) право отримання доходів від власності.

Власність зазвичай виступає в різних формах: державної, комунальної, корпоративної (акціонерної), приватної, змішаної. На основі привласнення вона може змінюватися. Так, шляхом сумісно-розділеного привласнення частина приватної власності у вигляді податків відчувається на користь державної. А акціонерна форма власності за своїм змістом є сумісно-розділеною, оскільки базується на неподільному техніко-технологічному комплексі засобів виробництва, що є власністю багатьох осіб. З формуванням інформаційно-мережевої економіки створюються передумови для виникнення всезагальної власності – на знання, інформацію тощо (Гриценко, 2015, с. 19-20).

Державна і комунальна форми власності трансформуються у приватну: в одних випадках методом проб і помилок, в інших – спираючись на *теорію приватизації*. Ця теорія особливо активно розвивалася в останній чверті ХХ ст., в результаті сформувалися дві її основні течії (Полтерович, 2012, с. 7-9). Перша з них вивчає питання ефективності управління власністю державними органами та приватними власниками в разі зміни форми власності, друга – питання про те, чи приводить приватизація до реструктуризації та, відповідно, до підвищення ефективності підприємств. Важливим результатом, отриманим у рамках першої течії, є сформульована у 1987 р. Д. Селінгтоном і Дж. Стігліцом теорема про неістотність форми власності за ідеальних умов, тобто існування симетрії інформації, нейтральності агентів до ризиків і досконалої конкуренції приватних агентів за державну власність (Sappington & Stiglitz, 1987). В рамках другої течії дослідникам не вдалося встановити наявності лінійного зв'язку між приватизацією та реструктуризацією підприємств і, відповідно, підвищенням їхньої ефективності.

При розподілі державної власності дуже важливо дотримуватися *філософії Дж. Локка про державу*, яка передбачає однакове право кожного громадянина на відповідну частку державної власності (Малий & Загребельна, 2016, с. 77). Зрозуміло, що ця філософія лежить в основі соціальної стабільності в суспільстві, адже реформування державної власності не за

принципами соціальної справедливості підриває соціально-економічну стійкість країни та гальмує її соціально-економічне зростання.

У зміцненні інституту власності в транзитивній економіці України в **правовій площині** важливу роль відіграв Закон України «Про власність» (від 7 лютого 1991 р.). Згідно зі ст. 2 (п. 4) цього закону, відновлювалося право приватної власності та забезпечувалася рівність перед законом усіх *форм власності* (державної, приватної та колективної).

У *Конституції України*, прийнятій у 1996 р. (в редакції від 30.09.2016), як нова суспільно значима юридична категорія в ст. 13 визначена власність Українського народу (на природні об'єкти), а в ст. 41 вказані інші її форми – приватна, державна та комунальна. Залишимо фахівцям господарського і цивільного права можливість з'ясування відмінностей між власністю Українського народу та державною власністю, якщо, згідно зі ст. 5 Конституції, єдиним джерелом державної влади є народ. Ми ж між ними принципової різниці не бачимо. А ось «пропуск» в Конституції права колективної власності не слугує інтересам її зміцнення, зокрема у вигляді акціонерної власності. Хоча визнання в основному законодавчому документі країни права приватної власності, зокрема принципу непорушності права приватної власності та виняткових умов для примусового відчуження об'єктів приватної власності (ст. 41), мало неабияке значення для суспільно-політичної, економічної та юридичної практики.

Для забезпечення рівності прав усіх учасників ринку з квітня 2006 р. в *Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України* (ЄДРПОУ) не вносяться відомості про форму власності юридичних осіб. Водночас вони беруться до уваги при правовому регулюванні відносин власності та при аналізі ефективності діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності.

У зв'язку з прийняттям у 2007 р. *Цивільного кодексу України* Закон України «Про власність» втратив свою чинність. У Кодексі визначаються такі ж форми права власності (кн. 3, розділ I), як і в Конституції: право власності Українського народу (на користування природними об'єктами, ст. 324), право приватної власності (на майно в необмежених розмірах будь-якої вартості, крім земельних ділянок, що визначається окремим законом; ст. 325), право державної власності (ст. 326) та право комунальної власності (ст. 327).

Поділ форм власності на види проводять за різними критеріями. Так, згідно з *Господарським кодексом України* (від 16.01.2003, в редакції від 06.01.2018, ст. 63), виділяються такі види власності: приватна власність громадян (фізичних осіб) і юридичних осіб; колективна власність; державна власність корпоративного і унітарного типу (казенні підприємства); комунальна власність корпоративного і унітарного типу; змішана форма власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В *Законі України «Про приватизацію державного майна»* (1992) встановлені такі *принципи приватизації* державного майна: законності; відкритості та прозорості; державного регулювання та контролю; надання громадянам України пріоритетного права на придбання державного майна; надання пільг для придбання державного майна членам трудових колективів підприємств, що приватизуються; забезпечення соціальної захищеності та рівності прав участі громадян України у процесі приватизації; продажу об'єктів приватизації з урахуванням їх індивідуальних особливостей виключно за кошти; пріоритетного права трудових колективів на придбання майна своїх підприємств; створення сприятливих умов для залучення інвестицій; додержання антимонопольного законодавства; повного, своєчасного та достовірного інформування громадян про порядок приватизації та відомості про об'єкти приватизації; врахування особливостей приватизації об'єктів окремих видів економічної діяльності; забезпечення конкурентності продажу об'єктів. Однак з дотриманням цих принципів на практиці існують серйозні проблеми. Зазвичай вони застосовуються вибірково, у вигідному для окремих осіб і груп світлі.

Цим же Законом України визначені різні *способи приватизації* – конкурентні (комерційний і некомерційний конкурс, продаж з аукціону) та некокурентні (оренда з викупом, викуп товариством покупців). Вибір конкретного способу приватизації визначався за *групою об'єкта приватизації*: в залежності від балансової вартості його основних фондів та інших ознак. Об'єкти приватизації поділялися на такі групи: А (малої приватизації), Б, Г, Д, Е (великої приватизації) та Ж (сфери соціально-культурних послуг). Згідно із *Законом України «Про приватизацію державного майна»* (від 18 січня 2018 р.), всі об'єкти державної власності, що виставляються на приватизацію, поділяються на дві групи: об'єкти великої приватизації (з

вартістю активів більше 250 млн грн) та об'єкти малої приватизації (з вартістю активів менше 250 млн грн). Об'єкти великої приватизації продаватимуть на аукціонах, малої – через систему електронних торгів.

Приватизація мала свої особливості на кожному з етапів її проведення. Всього прийнято виділяти чотири **етапи приватизації** (Блага & Марченко & Кобзарєва, 2016):

Етап стихійно-тіньової приватизації (середина 1980-х рр. – 1992 р.). На цьому етапі було прийнято ряд законів, зокрема «Про власність» (1991) і «Про підприємства в Україні» (1991), які дозволили вести підприємницьку діяльність. Цим скористались керівники багатьох державних підприємств і окремі підприємливі особи для заснування кооперативів і приватних підприємств, в т. ч. й на основі незаконно привласненого державного майна.

Етап колективно-орендної приватизації (1992–1994 рр.). На цьому етапі приватизація набула офіційного статусу. Державну форму власності на інші її форми змінили 9082 об'єкти малої приватизації, 2650 великих і середніх підприємств та 122 об'єкти незавершеного будівництва. Приватизація проводилася з переважанням (понад 70 %) методів неконкурентного характеру – через викуп майна трудовими колективами і товариствами покупців (Економічна теорія, 2009). Гіперінфляція, пік якої припав на 1993 р., сприяла тому, що ціна викупу об'єктів приватизації сильно занижувалася. Загалом цей етап не приніс очікуваних результатів: багато підприємств (зокрема великих обробної промисловості) збанкрутувало, економічні показники діяльності більшості працюючих підприємств знизилися, спеціалізація багатьох із них не збереглася, а відомча соціальна інфраструктура почала приходити в занепад і ліквідуватися.

Етап сертифікатної приватизації (1995–1999 рр.) мав на меті подолання ментального несприйняття населенням України ринкового типу господарювання. Масова приватизація шляхом видачі приватизаційних ваучерів дозволила кожному українцю обміняти їх на акції підприємств, в результаті кількість акціонерів досягла 35 млн. На цій основі сформувалася корпоративний сектор економіки та первинний ринок цінних паперів. Багато підприємств (близько 12 тис.) змінили державну форму власності. Недержавних підприємств загалом стало у 2,7 разу більше ніж державних. Ще у 1997 р. на основі неконкурентних способів було приватизовано 54,6 % об'єктів. Але вже у 1999 р. на перший план виходять конкурентні способи приватизації (Носова & ін., 2013, с. 212-213). Отже, цей етап став важливим кроком у процесі накопичення капіталу та підготовки до приватизації великих державних підприємств. Водночас на цьому етапі не було забезпечено ефективне функціонування приватизованих підприємств та захист дрібних власників – акціонерів. Причини цього ми вбачаємо в тому, що управлінський персонал підприємств (через відсутність належних навичок управління в умовах ринку) не зміг забезпечити ефективний менеджмент, а мажоритарні акціонери не були зацікавлені у захисті міноритарних.

Етап грошової приватизації (з 2000 р. – до нашого часу) проходить під прапором олігархізації економіки, захоплення великих державних підприємств. На цьому етапі колишні високопоставлені комуністи і комсомольці остаточно конвертували політичну владу в економічну і разом з червоними директорами та кримінальними елементами в напівкримінальний і кримінальний способи (на основі «прихватації», тіньових схем, політичної й економічної корупції, розорення більшості населення) захопили основні активи державної власності.

Навіть побіжний аналіз етапів приватизації в Україні вказує на те, що у сфері відносин власності накопилася ціла низка **невирішених проблем**. Основними серед них є такі.

Недосконалість і численні факти порушення приватизаційного законодавства. На етапі сертифікатної приватизації – це фінансові спекуляції з ваучерами, що, з одного боку, завдало значної шкоди їх власникам (українським громадянам), а з іншого – заклало основи формування українського олігархату. На етапі грошової приватизації з'явилися й інші тіньові фінансові схеми, що дозволяли придбати майно підприємств за заниженими цінами і без серйозної конкуренції. Такі схеми донині реалізуються з використанням процедури примусового відчуження майна підприємств-боржників, яка ініціюється фіскальною службою або іншими державними органами. Примусово ж відчужене майно дозволяється продавати за ліквідаційною вартістю, яка в декілька разів менше залишкової. Отже, удосконалення приватизаційного законодавства і його дотримання все ще є нагальною проблемою реформування відносин власності.

Негативне ставлення більшості населення до процесів роздержавлення і приватизації. Через значні масштаби зловживань приватизація майна державних підприємств перетворилася на глибоко криміналізований процес. Це спровокувало негативне ставлення більшшої частини населення не тільки до приватизації, а й усього комплексу ринкових реформ. І цей тренд суспільної думки не вдалося переломити й досі. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2013 р. проти приватизації великих підприємств виступало 63 %, малих підприємств – 31 % і приватизації землі – 53 % респондентів. Реприватизацію великих підприємств підтримувало 60 % респондентів, за доцільність повернення у власність держави приватної землі виступало 60,8 % респондентів, а тих, хто проти, було, відповідно, 6,4 і 20,3 % (Геєць, 2014, с. 226).

Приватизація стратегічно важливих підприємств, що несе загрозу національній безпеці. За первісним задумом, приватизовуватися в першу чергу мали нестратегічні економічно неефективні державні підприємства. Але ситуація кардинально змінилася у 2007 р., коли почали приватизовуватися й стратегічно важливі підприємства (Бачинська, 2015, с. 58). Зрозуміло, що це не відповідає інтересам національної безпеки. Характерний приклад: видаливши в лютому 2011 р. 20 обленерго з переліку стратегічних підприємств, їх найбільшим акціонером напередодні російсько-української війни стала російська компанія VS Energy (Король, 2014). Якщо до активів цієї компанії в Україні додати ще й активи в українській енергетиці олігарха К. Григоришина (якого українським бізнесменом можна вважати тільки номінально), то стає очевидним, що російська власність в енергетиці України не що інше, як «підкоп» під українську державність. Тому на всі вияви приватизації стратегічно важливих підприємств держава має адекватно реагувати – через повернення їх контрольного пакету акцій та реприватизацію.

Приватизація ефективно працюючих державних підприємств із негативними наслідками для державного бюджету. Слід мати на увазі, що надходження від приватизації – разові (це як використання невідновлюваних корисних копалин). Коли ж підприємство залишається у державній власності, воно виступає як довгострокове багаторазове джерело поповнення бюджету, звичайно за умови, якщо воно рентабельне. У 2012 р. частина чистого прибутку, яка надійшла до державного бюджету від державних і комунальних унітарних підприємств, складала близько 20 %, у 2015 р. (в умовах війни) – понад 10 % (Василий Голян, 2016, с. 1).

Зрозуміло, що подальша приватизація державних підприємств тільки зменшуватиме ці надходження. Отже, вона має сенс тільки в тому випадку, коли за рахунок переходу до більш ефективного власника податкові надходження від приватизованого підприємства перевищуватимуть ту частину чистого його прибутку (до приватизації), яка надходила до державного бюджету. Виходячи з цього критерію, ми вважаємо недоцільною приватизацію у 2005 р. комбінату «Криворіжсталь», який, як ніяке інше металургійне підприємство України, має величезну ренту за місцезосташуванням (безпосередньо біля покладів залізної руди). Так само недоцільною (за критерієм ефективності) є й намічена приватизація ДП «Укрспирт», прибутковість якого штучно занижується. Не варто скидати з рахунку й стратегічну значимість цього ДП (виробничого об'єднання спиртових заводів України) у зв'язку з перспективами нарощування обсягів виробництва біоетанолу.

Відкладена приватизація нестратегічних неефективних державних підприємств, яка «тисне» на державний бюджет. Аналіз, проведений фахівцями Мінекономрозвитку, показав, що у 2016 р. 48 % усіх держпідприємств взагалі не працювали, ще 15 % були збитковими і лише 37 % приносили прибуток чи працювали «в нуль». Для порівняння: у 2012 р. непрацюючих було лише 42 % держпідприємств (Нефьодов, 2017). Це вказує на те, що ситуація систематично погіршується. Звичайно, дофінансування неефективних держпідприємств лягає важким тягарем на державний бюджет, тому доцільність приватизації багатьох із них не викликає сумнівів.

Експлуатація міфу про стратегічного інвестора як ефективного власника. Приватизацію дуже часто пов'язували із приходом стратегічного інвестора як ефективного власника. Але на більшості підприємств прихід кожного наступного інвестора означав лише одне: чергове зменшення активів підприємства; при цьому попередній інвестор «замітав сліди». Так, діяльність «стратегічних інвесторів» на Вінницькому підшипниковому заводі увінчалася тим, що тільки металобрухту вони здали на 700 млн грн, обсяг виручки від продажу

верстатів заводу (в Чехію, Угорщину, Німеччину, Індонезію, Індію) – в рази більший. Краще було б законсервувати завод на якийсь час, що масово практикувалося, наприклад, в Білорусі, а потім «підключити» підприємство на засадах транснаціоналізації до конкурентоспроможної зарубіжної компанії. Отже, спроби віднайти ефективного власника для приватизованих підприємств, відродити на них потужне виробництво, залучити додаткові інвестиції і створити нові робочі місця загалом були провальними.

Бюджетні кошти від приватизації державних підприємств залишаються меншими від запланованих. Приватизація з самого початку її проведення розглядалася як важливе джерело поповнення державного і (меншою мірою) місцевих бюджетів. Однак фактичні надходження від приватизації зазвичай значно менші від запланованих – через непривабливість для інвесторів об'єктів приватизації, непрозорість конкурсних процедур (аукціонів тощо), недостатній рівень кваліфікації працівників Фонду держмайна тощо. Найуспішнішим був 2005 р., коли угода з приватизації «Криворіжсталі» (купівля її міжнародною корпорацією Mittal Steel за 4,5 млрд дол.) забезпечила мало не четверту частину держбюджету. Загалом же надходження коштів від приватизації, зокрема до державного бюджету в довоєнні роки, були незначними (табл. 1).

Таблиця 1

Надходження до бюджету від приватизації державного майна, млн грн

Роки	Доходи державного бюджету	Доходи від приватизації	% доходів
2008	231686,3	482,3	0,21
2009	209700,3	777,6	0,37
2010	240615,2	1093,4	0,45
2011	314616,9	11480,3	3,65
2012	346025,5	6763,5	1,95
2013	361510,1	14840,0	4,10

Джерело: (Єценко, 2015, с. 34).

В умовах російсько-української війни (з 2014 р.) і погіршення економічної кон'юнктури доходи від приватизації державних підприємств ще більше знизилися, а всі плани з їхньої приватизації провалилися. За даними Міністерства фінансів, у 2016 р. в державний бюджет поступило тільки 330 млрд грн, це менше 2 % від запланованих 17,1 млрд грн. На 2018 р. заплановано 22,5 млрд грн, але є великі сумніви щодо надходження до бюджету таких коштів.

Кошти від приватизації на інвестиційні цілі майже не використовуються. Замість оновлення основного капіталу діючих підприємств та будівництва нових й, відповідно, створення додаткових робочих місць кошти від приватизації здебільшого використовуються на закриття «бюджетних дірок». Частина цих коштів, що цілком імовірно, розкрадається. На інвестиційні ж цілі витрачається близько 6 % приватизаційних коштів (Ногінова, 2014, с. 28).

«Прихована приватизація» державних підприємств та корупційні діяння їхніх керівників. Державні підприємства в Україні де-юре належать державі, а отже, народу (в тій мірі, у якій він контролює державу), а де-факто – тим, хто їх реально контролює. До 2014 р. існувала практика, за якої на більшості державних підприємств були поставлені «смотрящіє» – представники клептократії і кланових угруповань. Фактично вони отримали ці підприємства в користування для викачування коштів. Отже, права управління й, відповідно, права отримання доходу були й частково залишаються узурпованими клептократами та олігархами, а народ України фактично позбавлений власності на державні підприємства. І не тільки тому, що він майже не контролює державу, а ще й тому, що держава не контролює тією мірою, як це мала б робити, державні підприємства.

Корумпованість керівників державних підприємств все ще залишається масштабною. За даними Національного антикорупційного бюро України, лише у 35 держпідприємствах, 15 з яких за розміром активів входять в топ-100 держкомпаній, збитки від корупційних правопорушень перевищують 20 млрд грн. Суспільний резонанс мали розслідування зловживань керівників ряду великих ПАТ («Укргазвидобування», «Запоріжжяобленерго», Державна продовольчо-зернова корпорація, Одеський припортовий завод (ОПЗ) та ін.). Найбільш поширеними схемами корупційних діянь на державних підприємствах є такі: продаж продукції або надання послуг за заниженими або завищеними цінами (з подальшим

розподілом дельти між контрагентами угод); занижені або завищені ставки за банківськими депозитами (в інтересах контрагентів угод); проведення свідомо збиткових операцій; надання умисної передоплати за товари і послуги (після чого контрагент зникає або стає банкрутом).

Масова приватизація державних підприємств в періоді економічного спаду. На початкових етапах приватизації це пояснювалося необхідністю пришвидшення процесу пошуку стратегічного інвестора як ефективного власника. В умовах нинішньої економічної кризи це пояснюється необхідністю зниження «тиску» на бюджет і зниженням вартості активів держпідприємств в подальшому. Але при цьому замовчуються реальні втрати держави, громадян України від заниженої вартості продажу державної власності в умовах кризи і ймовірні дивіденди від цього у її нових власників.

Непрозорість схем приватизації з лобюванням інтересів олігархічної верхівки. Такі схеми, що були масовими на початкових етапах приватизації, практикуються донині. Так, у 2012 р. великі об'єкти енергетичного сектору (ПАТ «Київенерго», ПАТ «Західенерго», ПАТ «Дніпроенерго», ПАТ «Дніпрообленерго») були продані енергохолдингу ДТЕК Р. Ахметова за заниженою вартістю.

Подрібнення цілісних майнових і виробничо-технологічних комплексів. Воно стало однією з головних причин неефективності, банкрутства та ліквідації багатьох державних підприємств на початкових етапах приватизації – через відсутність управлінських навиків у нових власників бізнесу, розрив господарських зв'язків, неможливість автономного функціонування окремих частин комплексів тощо. Однак така загроза існує й нині щодо найбільш привабливих для потенційних інвесторів підприємств і їхніх окремих бізнесів, зокрема вантажних перевезень Укрзалізниці, виробництва карбаміду і перевалки аміаку на Одеському припортовому заводі тощо.

Використання приватизації як способу монополізації ринків. Приватизація обленерго, облгазів та інших природних монополій, а також утворення монополій на ринках багатьох видів продукції (азотних добрив, кондитерських і тютюнових виробів, курятини, медикаментів та ін.) призводять до того, що тарифи і ціни на товари непомірно ростуть, що знижує й так невисокий рівень добробуту населення та стримує розвиток бізнесу. Виходячи з цього, Антимонопольний комітет України не повинен допускати до можливої приватизації ОПЗ Д. Фірташа, який прибрав у свою власність всі (крім ОПЗ) азотно-тукові підприємства України, утворивши на їх базі холдинг OSTCHEM.

Невирішеність проблеми приватизації земельної ділянки під об'єктом приватизації. Вирішення цієї проблеми можливе в рамках змін до Земельного кодексу України, пов'язаних зі становленням ринку землі.

Не забезпечується безумовна гарантія права власності на приватизований об'єкт. В Україні дуже складною є проблема захисту права власності у зв'язку з «білими плямами» в законодавстві, рейдерством тощо. На це вказує динаміка рейтингових позицій України щодо захисту прав власності згідно з Глобальним індексом конкурентоспроможності. У 2009–2010 рр. вона займала 120 позицію (зі 133), у 2013–2014 рр. – 143 (зі 148) і у 2016–2017 рр. – 130 (зі 138). Отже, суттєвих змін на краще в цьому плані в Україні не простежується.

Найпоширенішими рейдерськими діями проти великих підприємств в Україні є: підробка документів; зміна адреси юридичної особи, яка в заставі; проведення засідань судів без повідомлення відповідача та не за місцем призначення, винесення неправових рішень судами; знищення записів у загальнонаціональному реєстрі власників; участь нотаріусів у підробленні документів і підписів. Наслідком таких дій є, наприклад, зміна власника ЗАО «Житомирська ласощі».

Дисбаланс між власністю малого і середнього бізнесу, з одного боку, і великого бізнесу – з іншого. Якщо сертифікатна приватизація в 1990-х рр. запустила процес формування класу малих приватних власників, то грошова – олігархів, які заволоділи багатьма великими державними підприємствами, щоправда більшість їх в умовах жорсткої міжнародної конкуренції збанкрутувало. Працюючими здебільшого залишилися підприємства первинного сектору економіки та природні монополії. Але й за таких трансформацій олігархи зорганізували величезний постійний кеш-фло (грошовий потік) й одержують від цього колосальні доходи. Звичайно, це не особливо стимулює їх розвивати інноваційні види діяльності, зокрема промислові. Дисбаланс, що виник при цьому між різними бізнесами, породив небувалу поляризацію українського суспільства за рівнем доходів, причому в умовах, коли

загальносвітовим трендом суспільного розвитку є соціалізація капіталу. В українських реаліях він неминуче загострює політичну боротьбу і закріплює тупикову модель суспільного устрою. Отже, для досягнення соціальної гармонії в українському суспільстві необхідним є перерозподіл власності на користь малого і середнього бізнесу задля формування середнього класу.

Недостатність захисту прав міноритарних акціонерів. Сертифікатна приватизація, яка мала сприяти розвитку акціонерної форми власності та появи в Україні середнього класу, на практиці не принесла позитивних результатів, тому що права міноритарних акціонерів в Україні були слабо захищені (через емісійне й інфляційне знецінення цінних паперів, невиплату дивідендів тощо). Тому більшість власників ваучерів (потенційних міноритарних акціонерів) змушені були продати їх мажоритарним акціонерам, і таким чином вони були «відтерті» від власності. Звичайно, це загальмувало розвиток акціонерної форми власності, формування вторинного ринку цінних паперів та великих акціонерних компаній, без яких розвиток сучасного виробництва, зокрема промислового, є досить проблематичним.

Не розмежовано право власності та управління. В процесі роздержавлення і приватизації не вдалося розмежувати право власності та управління та подолати верховенство першого над другим. Хоча в сучасних умовах вирішальною фігурою ринкової економіки щодо підвищення її ефективності, згідно з теорією «управлінського капіталізму» А. Бернхайма, стає менеджер, а не власник (Зверяков, 2012, с. 262). Це, звичайно, не могло не позначитися на ефективності як окремих підприємств, так і національної економіки в цілому.

Державні органи, зокрема профільні міністерства і відомства, не опікуються кожним об'єктом ні до, ні після приватизації. Багато підприємств могли б вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі з іноземними компаніями у перші роки ринкових перетворень, якби державні органи (міністерства і відомства) не віддали управління ними на відкуп ринковій стихії. В результаті ми втрапили й такі підприємства, які самостійно чи в структурі транснаціональних корпорацій могли б задавати тон на міжнародних ринках (львівський «Електрон», вінницький «Термінал» та сотні інших). Але і в сучасних умовах міністерства та відомства не опікуються державними підприємствами, десятки їх просто передано Фонду держмайна для підготовки до приватизації замість того, щоб вивчити їхні потенційні можливості, надати допомогу (державні кредити, ліцензії тощо). Тим більше міністерства й відомства не опікуються приватизованими підприємствами, а дарма, адже від ефективності їхньої роботи залежать обсяги надходжень до державного та місцевих бюджетів, стан ринку праці, добробут населення тощо.

Спровокований приватизацією спад економіки (до кінця 1990-х рр. ВВП знизився вдвічі) має катастрофічні соціальні наслідки. Він позбавив населення можливості купувати товари за відносно низькими цінами, спричинив масове безробіття, трудову еміграцію, невиплати заробітних плат, пенсій, стипендій, допомог тощо.

Приватизаційні процеси характеризуються надто глибокою регіональною асиметрією. Аналіз цих процесів в регіональному розрізі показав, що регіони України мають значні відмінності щодо темпів, глибини та способів приватизації (Кічурчак, 2013, с. 28). Це важливо враховувати при виборі регіональної стратегії реформування управління державною власністю: наступальної (прискореного реформування); адаптаційної (повільного реформування); оборонної (з протидією реформуванню).

Висновки. Для успішного реформування відносин власності в Україні на сьогодні сформована достатньо глибока теоретична база: встановлена роль інституту власності в забезпеченні балансу суспільних і приватних інтересів, закладено основи теорії приватизації, доведено необхідність використання філософії Дж. Локка про державу для справедливого розподілу суспільної власності. Для практичних дій з реформування відносин власності важливе значення має прийнята низка законодавчих документів, в яких визначені принципи, способи і різні підходи до приватизації різних об'єктів державної власності. Виокремлення етапів приватизації державної власності необхідне для встановлення трендів і діалектики відносин власності. Аналіз успіхів і помилок, зловживань на кожному із етапів приватизації слугує передумовою для визначення низки проблем реформування відносин власності.

Подальші дослідження в цьому напрямку слід спрямувати на пошук оптимальних шляхів реформування відносин власності в контексті Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Література

1. Бачинська К. Приватизація як пріоритетний напрямок реформування управління державною власністю / К. Бачинська // Актуальні проблеми державного управління. – 2015. – Вип. 1. – С. 55–58.
2. Блага В. В. Приватизація державного майна як шлях виходу з кризи [Електронний ресурс] / В. В. Блага, І. Ю. Марченко, Г. Ю. Кобзарєва // Глобальні та національні проблеми економіки : Електрон. наук. фах. вид. – 2016. – Вип. 10. – С. 140–143. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-10-2016/18-vipusk-10-kviten-2016-r/1859-bлага-v-v-marchenko-i-yu-kobzareva-g-yu-privatizatsiya-derzhavnogo-majna-yak-shlyakh-vikhodu-z-krizi>
3. Василий Голян: как не допустить поглощения олигархами остатков государственной собственности // Экономист. – 2016. – № 11. – С. 1а–1.
4. Геєць В. М. Модернізація в системі «суспільство – держава – економіка» / В. М. Геєць // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 3. – С. 221–235.
5. Гриценко А. А. Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку / А. А. Гриценко // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 18–37.
6. Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. Економічна теорія: політекономія, мікроекономіка, макроекономіка. Особливості приватизації державного майна в Україні // Підручник. 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 688 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/1436010639884/politekonomiya/osoblivosti_privatizatsiyi_derzhavnogo_mayna_ukrayini
7. Єщенко П. С. Як подолати системні витрати неоліберального реформування економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 26–41.
8. Зверяков М. І. Національна економічна система: проблеми теорії : монографія / М. І. Зверяков. – Одеса : Астропринт, 2012. – 319, [1] с.
9. Кічурчак М. В. Приватизація як чинник трансформації механізму відтворення суспільних благ в Україні / М. В. Кічурчак // Економічний часопис - XXI. – 2013. – № 7-8. – С. 26–29.
10. Король Д. Інфографіка: кому належить українська енергетика [Електронний ресурс] / Дмитро Король // Insider. – 2014. – 5 лютого. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/business/52d550ee60af5/>
11. Малий І. Й. Особливості «ринку землі» та його регулювання в Україні / І. Й. Малий, К. В. Загребельна // Стратегія економічного розвитку України : зб. наук. пр. – 2016. – № 38. – С. 75–86.
12. Нефьодов М. Що передбачає реформа держкомпаній [Електронний ресурс] / Максим Нефьодов // Вісник. Право знати все про податки і збори. – 2017. – № 3-4(6). – Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005797-scho-peredbachaye-reforma-derzhkompaniy>
13. Національна економіка : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Носової. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 512 с.
14. Ногінова Н. М. Трансформація форм власності в Україні: проблеми і пріоритети / Н. М. Ногінова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 27. – С. 27–30.
15. Панченко І. Quo vadistis? Казус «українська приватизація» / І. Панченко // Економіка України. – 2012. – № 2. – С. 46–58.
16. Полтерович В. М. Приватизация и рациональная структура собственности / В. М. Полтерович. – М. : Ин-т экономики РАН, 2012. – 66 с.
17. Шкільняк М. М. Концептуальні підходи до управління державною власністю в умовах соціально орієнтованої економіки / М. М. Шкільняк // Тенденції розвитку маркетингу в умовах економічних трансформацій : монографія / за ред. Р. В. Федоровича. – Тернопіль : ФОП Шпак В. Б, 2017. – С. 289–302.
18. Sappington D. Privatization, information and incentives / D. E. M. Sappington, J. E. Stiglitz // Journal of Policy Analysis and Management. – 1987. – № 6 (4). – P. 567–582.

References

1. Bachinsky, K. (2015) Privatization as a Priority Direction for the Reform of Public Property Management. Actual Problems of Public Administration, 1, 55-58. (in Ukrainian)

2. Blaha, V. V., Marchenko, I. Yu., Kobzareva, G. Yu. (2016) Privatization of state property as a way out of crisis. Global and national problems of the economy: Electron. sciences profession. Kind, 10, 140-143. Retrieved from <http://global-national.in.ua/issue-10-2016/18-vipusk-10-kviten-2016-r/1859-blaga-vv-marchenko-i-yu-kobzareva-g-yu-privatizatsiya-derzhavnogo-majna-yak-shlyakh-vikhodu-z-krizi> (in Ukrainian)
3. Vasily Golyan: How to prevent oligarchs from absorbing the remnants of state property (2016). The Economist, 11, 1a-1. (in Russian)
4. Geets, V. M. (2014) Modernization in the system "society - the state - economy". Journal of the European Economy, 13(3), 221-235. (in Ukrainian)
5. Gritsenko, A. A. (2015) Modern crisis in the context of the logic of socio-economic development. Economy of Ukraine, 6, 18-37. (in Ukrainian)
6. Biletska, L.V., Biletskyi, O.V., & Savych, V.I. (2009). Economic theory. Features of privatization of state property in Ukraine. K.: Tsentr uchbovoi literatury. Retrieved from: http://pidruchniki.com/1436010639884/politekonomiya/osoblivosti_privatizatsiyi_derzhavnogo_mayna_ukrayini
7. Yeshchenko, P. S. (2015) How to overcome the systemic costs of the neo-liberal reform of the economy. Economy of Ukraine, 1, 26-41. (in Ukrainian)
8. Zveierakov, M. I. (2013) National economical system: problems of theory: monograph. Odessa: Astroprint, 2012. 319, [1] p. (in Ukrainian)
9. Kichurchak, M. V. (2013) Privatization as a factor in the transformation of the mechanism of reproduction of public goods in Ukraine. Economic Journal – XXI, 7-8, 26-29. (in Ukrainian)
10. Korol, D. (05.02.2014) Infographics: Who Owns Ukrainian Power Engineering. Insider. Retrieved from <http://www.theinsider.ua/business/52d550ee60af5/> (in Ukrainian)
11. Maliy, I. Ya., Zagrebel'na K. V. (2016) Features of the "land market" and its regulation in Ukraine. Strategy of Economic Development of Ukraine: Sb. sciences Ave, 38, 75-86. (in Ukrainian)
12. Nefyodov, M. (2017) What provides for the reform of state companies. Visnyk. The right to know everything about taxes and fees, 3-4 (6). Retrieved from <http://www.visnyk.com.ua/en/publication/100005797-scho-peredbachaye-reforma-derzhkompaniy> (in Ukrainian)
13. Nosova, O. (ed.) (2013) National economy: teaching. Manual. Kiev: Center for Educational Literature. 512 p. (in Ukrainian)
14. Noginova, N. M. (2014) Transformation of ownership patterns in Ukraine: problems and priorities. Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series: Economics, 27, 27-30. (in Ukrainian)
15. Panchenko, I. (2012) Quo Vadistis? Case "Ukrainian Privatization". Economy of Ukraine, 2, 46-58. (in Ukrainian)
16. Polterovich, V. M. (2012) Privatization and rational ownership structure. Moscow: Institute of Economics, Russian Academy of Sciences. 66 p. (in Russian)
17. Shkilnyak, M. M. (2017) Conceptual approaches to the management of state property in a socially oriented economy. Trends in marketing development in conditions of economic transformations: monograph. Ternopil: FOP Shpak V. B., 289-302. (in Ukrainian)
18. Sappington, D. E. M., Stiglitz J. E. (1987) Privatization, information and incentives. Journal of Policy Analysis and Management, 6 (4), 567-582.